

De kracht van ervaring

Over geweldspatronen, tacit knowing en thuis

Colofon

ISBN: 978 94 6365 617 7

1e druk 2024

© 2024, Sietske Dijkstra

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Drukwerk: CSL digitaal B.V.

Vormgeving binnenwerk: Evelien Veenstra

Ontwerp cover: Sietske Dijkstra (beeld) en Suze Geerdink (ontwerp)

Auteursfoto: Josefiene Degenaar

Verantwoording: redacties van tijdschriften en uitgevers hebben toestemming verleend om eerder gepubliceerd werk uit de periode 2011 tot en met 2023 opnieuw uit te geven.

Trefwoorden: Geweldspatronen, tacit knowing, belichaamde professionaliteit, collectief leren, relationele veiligheid, trauma, nascholing, muzisch werk en thuis

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

De kracht van ervaring

Over geweldspatronen,
tacit knowing en thuis

Sietske Dijkstra

*Voor mijn leermeesters, dierbare collega's en hun inspiratiebronnen.
En voor iedereen die dit boek of een verhaal goed kan gebruiken.*

A word after a word after a word is power

Margaret Atwood, 2018

Misschien zijn er wel nooit veel feiten als je van iemand houdt

John Berger (Ver weg in Europa, 120)

Een fractie van een seconde zag ik de onmenselijke werkelijkheid waarin wij ons bevonden, het voortdurende omzien, weerkeren, herverdelen dat Leven heet, een stoelendans die duizelig eindigt in de wieg van de Dood

Anjet Daanje (Het lied van ooievaar en dromedaris, 154)

Voorwoord

Huiselijk geweld is een groot maatschappelijk probleem waar gelukkig steeds meer aandacht voor is. Vanuit het beleid en de praktijk gebeurt er veel op het gebied van kennisontwikkeling, zoeken naar de juiste aanpak en het agenderen van het probleem. Hoewel dat een goede ontwikkeling is, zijn we er nog lang niet. Er heerst meer onduidelijkheid dan helderheid over hoe huiselijk geweld moet worden aangepakt. Wat werkt om slachtoffers te ondersteunen om weg te komen uit hun gewelddadige situaties? Hoe bieden we slachtoffers de juiste hulp om te herstellen van deze veelal traumatische ervaringen? Hoe kan je plegers bewegen om blijvend te stoppen en ervoor zorgen dat ze niet in herhaling vervallen? Het is geen gemakkelijke taak voor professionals die met deze volwassenen en gezinnen werken.

In haar boek besteedt Sietske aandacht aan dit complexe en hardnekkige probleem. Zij schetst de paradoxen waarmee we te maken hebben als het gaat om huiselijk geweld. Moed en volharding zijn nodig om de cirkel van het geweld te doorbreken. Moed om te doen wat goed is voor de slachtoffers en niet de geëigende weg te bewandelen. Volharding omdat het geweld veelal toch weer opnieuw oplaat. Als we willen dat het geweld daadwerkelijk stopt, dan moet er meer aandacht zijn voor de geweldspatronen. Welke functie heeft het geweld en welke onderliggende problematiek ligt eraan ten grondslag? Intiem terreur vraagt om een andere aanpak dan als er sprake is van situationeel geweld.

De vier thema's in het boek zijn zeer divers. Waar is je thuis als je opgroeit in een vreemde of onveilige omgeving? Hoe kunnen we geweldspatronen beter leren herkennen? Hoe kunnen we intuïtieve kennis en weten beter inzetten om aan te sluiten bij wat er nodig is voor herstel? En ten slotte: hoe kunnen we een lerende praktijk ontwikkelen die tot duurzame veranderingen leidt? Sietske breekt een lans voor ervaringskennis om daadwerkelijke veranderingen in gang te zetten. Vanuit deze vernieuwende perspectieven draagt het boek bij aan bewustwording en verbreding van kennis en daarmee tot een mogelijke paradigmashift in het denken, waardoor nieuwe inzichten tot ander handelen kunnen leiden.

Ten slotte houdt Sietske een pleidooi om niet te vernieuwen vanuit procesmatige oplossingen maar vanuit de inhoud, de ervaringskennis en de professionele vaardigheden. Dit vraagt om reflectie op het eigen

handelen van de professional. Als het gaat om huiselijk geweld dan is er veelal sprake van een zeer complexe problematiek die niet alleen meerdere personen betreft maar ook verschillende domeinen. Deze complexiteit van huiselijk geweld kan alleen opgelost worden wanneer professionals samenwerken en de hulp afstemmen. Dat heeft, is haar stelling, als consequentie dat reflectie en leren vooral een collectief proces moet zijn. Doordat je moet samenwerken, is het gezamenlijk leren cruciaal als we daadwerkelijk de cirkel van geweld willen doorbreken. Het boek is zeer de moeite waard. Het daagt je uit tot nadenken en reflectie, en biedt tegelijkertijd ook handvatten voor professionals om ambachtelijk werk te kunnen bieden.

Majone Steketee,
Wetenschappelijk directeur Verwey-Jonker Instituut
Bijzonder Hoogleraar Erasmus School of Social and Behavioural Science

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Inleiding	11
I THUIS	37
1. Houses with History: Meanings of Home and Identity	38
2. Rituelen, gewoonten en transformatief leren	65
3. Op reis gaan met THUIS. Spelen als transformatief leren	70
4. Veranderende wereld van het thuisgevoel	84
5. Zee van tijd	87
6. Huizen die met je meereizen. De inspiratie van Do Ho Suh voor THUIS en Goed Werk	92
Podcasts	95
II Geweldspatronen. Geweld begrenzen en ontwrichting tegengaan	99
7. Ouderschap na scheiding en geweld met dodelijke afloop	100
8. Hoe herken en doorzie je een instrumenteel geweldspatroon? De noodzaak om coercive control (dwingende controle) te erkennen	110
9. 'Als het misgaat, krijg ik altijd de schuld en de hulp maakt het erger'	116
10. Collectief leren van ouderverstoting. Als hulp niet helpt, maar gezinsrelaties na een scheiding verder ontwricht	127
11. 'I see a wall... then I cannot reach my son.' Coercive control tactics by one parent alienate the child from the other	133
12. Slaan uit macht en onmacht. Mannen leren in groepswerk te praten over het geweld en hun relaties met vrouwen en kinderen	160
13. Listening to Children and Parents: Seven dimensions to Untangle High-Conflict Divorce	180
14. De macht en onmacht van vaderschap en omgang na geweld	203
15. Kinderen in de vuurlinie	207
Podcasts	211
III Tacit Knowing als verborgen schat	215
16. Handling Domestic Violence. The power and fragility of tacit knowing	216
17. Lichtvoetige rondgang. Een muzisch-methodologische reflectie op de onderzoekswerkplaats	229

18. Berenjacht. Ervaringsgerichte interactie in integrale traumabehandeling	243
19. Het lichaam als bron van zorg en heling	250
20. Gezamenlijk in vrijheid onderdompelen en langzaam laten zakken in een bewegend veld	256
21. The making of de plooi en het langzame ontvouwen. Een onderzoek naar geleidelijke onthulling in briefvorm	261
22. Omzwervingen met Rothko	270
23. Het meervoudige thuis van de familie Polanyi	283
Podcasts	286
IV Collectief leren	291
24. Zie geweldspatronen in plaats van incidenten	292
25. Begeleide terugkeer na partnergeweld en de betekenis van tijd	296
26. Konijntjes in en uit de regenton. Een reflectie op het slachtoffer en de pleger in ons en de mogelijkheden tot herstel	311
27. Intergenerationeel trauma. Repareren tussen generaties	316
28. Moedig	323
29. Collectief leren van professionals zorg en strafrecht. Betekenisvol interdisciplinair samenwerken bij huiselijk geweld	328
30. Actieagenda voor complexe scheiding: betere analyses, normstelling bij beschadigend gedrag en passende hulp	348
31. Ouders op een eiland en kinderen mee naar huis. Omgaan met macht, geweld en machteloosheid in complexe scheidingen	357
32. Ongewenst contactverlies tussen ouder en kind. De rol van macht en controle en de kracht van vaardige interventies	375
33. Hulp die helpt duurzaam te veranderen. Conclusies en aanbevelingen	382
Podcasts	394
Dankwoord	395
Bijlage 1 Verantwoording van publicaties en hun eerdere verschijning	397
Bijlage 2 Overzicht cursussen	400
Bijlage 3 Leer- en reflectievragen	405
Biografie	407
Aanbevelingen	408

Inleiding

Waarom dit boek?

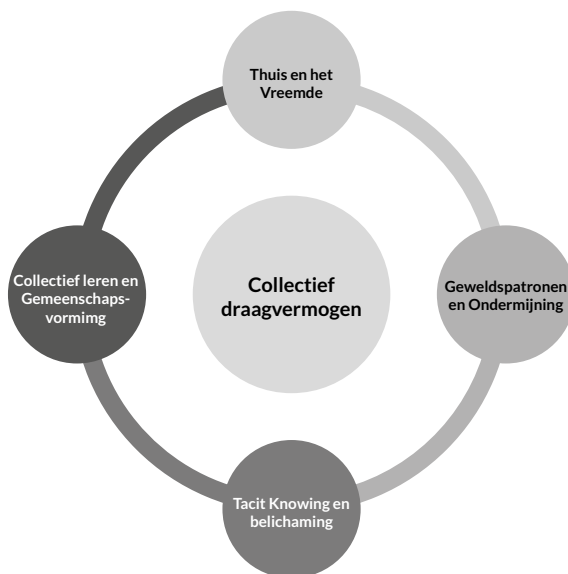
In *De kracht van ervaring. Over geweldspatronen, tacit knowing en thuis* zit mijn werk, mijn leven en mijn hart. Ik ken ook in mijn eigen leven de lange arm van de impact van geweld. Het boek laat zien waar ik voor sta en hoe ik me verhoud tot het geweldsthema, de praktijk en de mensen voor wie en met wie ik werk. Belangrijke waarden voor mij zijn rechtvaardigheid, menswaardigheid, vrijheid en verantwoordelijkheid. We hebben in de aanpak van geweld compassie, moed en volharding nodig waarin we leren om vast te houden en los te laten.

In deze inleiding wil ik aan de ene kant veel zeggen, aan de andere kant heb ik het gevoel dat de artikelen in deze bundel veelzeggend genoeg zijn. Bovendien kan het belangrijkste niet in woorden maar in expressies en daden worden uitgedrukt. Als je langer in een werkveld verblijft, zie je hoeveel er verandert, en tegelijkertijd hoe de essentie van het werk ook hetzelfde blijft. De aanpak van geweld is als maatschappelijk thema zeker gegroeid, maar het is ook een weg vol paradoxen. Er dienen steeds weer nieuwe wegen te worden gezocht en oude thema's verschijnen in nieuwe jasjes, al is de kennisbasis ontegenzeggelijk verstevigd en robuuster geworden. Graag blijf ik een lans breken voor collectief leren in evenwichtig samengestelde teams en gemeenschapsvorming. De professional in de eenentwintigste eeuw is te vaak op zichzelf teruggeworpen en wordt overspoeld door trends en eendagsvliegers in beleid die niet bevorderlijk zijn voor het verdiepen van kennis, het uitreiken naar de ontwikkeling van nieuwe professionals in het vak en de opbouw van ambachtelijkheid, die zo nodig is in het sociaal domein.

Dit boek bundelt hoofdzakelijk gepubliceerd werk vanaf 2011 tot en met 2023 alsook podcasts uit de laatste jaren die zijn ontstaan uit mijn werk als onderzoeker, docent, adviseur, interviewer, deskundige, masterstudent, deelnemer aan de werkplaats muzisch onderzoek, mijn persoonlijke biografie en als coach. *De kracht van ervaring* bevat werk dat is gerangschikt onder vier hieronder gevisualiseerde thema's: Thuis en het Vreemde, Geweldspatronen, Tacit Knowing en Belichaming en Collectief Leren.

Ervaringskennis is van onschatbare waarde. De kracht van ervaring en het delen ervan kan sterker maken en de wereld openbreken en veranderen.

De kracht van ervaringsdeskundigheid is dat het menselijkheid toont en het perspectief verruimt. Ervaring is echter meerduidig. Het kan je zowel grond onder je voeten geven als, in geval van trauma, de grond onder je voeten wegslaan. Een traumatische ervaring kan een mens splijten. Een deel blijft achter en een deel gaat door. Angst, schaamte en schuld verscheuren dan de overweldigende ervaring: ze laten onsamenhangende brokstukken of vertekeningen achter. Een geweldstrauma kan veel langdurige (gezondheids)klachten geven waarin traumatische ervaringen worden herbeleefd en triggers van bevroren ervaringen juist de toekomst vernauwen. In dit boek komen veel schakeringen van dit brede spectrum van de kracht van ervaring aan bod alsook de wegen naar herstel.

1. Hoe het begon: een persoonlijke reflectie

Vijfentwintig jaar geleden, in 1998, startte ik als sociaal ondernemer Bureau Dijkstra als experiment. Daarnaast werkte ik van 1991 tot november 2000 als derde geldstroom-onderzoeker bij Vrouwenstudies Sociale Wetenschappen aan de Universiteit Utrecht. In die jaren verving ik eveneens tijdelijk een docent bij ontwikkelingspsychologie. Onder anderen met Elly Singer gaf ik les over geweld in de kindertijd waarbij we studenten vroegen om aan de hand van biografische wereldliteratuur

te reflecteren op psychologische theorieën over geweld, hechting en concepten van overleving en verwerking. In deze (auto)biografische benadering botsten werelden van geleefde werkelijkheid en praktijk met theorie. Deze fricties bevatten veel kritische reflectiestof die ik later als onderzoeker en in de werkgroep Tekstanalyse meer zou bijslipen en die we in de bundel *In goed gezelschap* (2019) van de werkgroep Normatieve Professionalisering aan de hand van een praktijkvraag 'schuring in de praktijk' noemden. Kenmerkend is dat er een frictie, spanning of kloof aan de oppervlakte komt tussen het gewenste (voorgenomen) doel en het feitelijk gerealiseerde resultaat dat de moeite waard is om diepgaander te onderzoeken. Te reflecteren op het handelen en op trage vragen. In de woorden van Harry Kunneman: 'Werk te doen dat deugt en deugd doet.' Halverwege de jaren negentig kreeg ik de kans om van de gecombineerde derde geldstroomonderzoeken een promotietraject te mogen maken. Duidelijk was wel dat er na mijn promotie geen plaats als postdoc zou zijn. Ik zocht ook zelf naar deuren en vensters in het maatschappelijke veld. Ik had een liefde voor het laten landen van kennis door het verrichten van praktijkgericht en biografisch onderzoek. Daarnaast hield ik van het vormgeven van onderwijs en contact met studenten en later van scholing van professionals. Deze liefde was misschien al aangewakkerd door de eerstegraads lesbevoegdheid maatschappijleer die ik tijdens mijn studie psychologie had behaald en de onderwijsgenen in mijn familie. Tijdens mijn studie psychologie in de jaren tachtig had ik als interviewer en stagiaire meegewerkt aan het eerste landelijke onderzoek naar seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Dit was opgezet door Nel Draijer met de best denkbare supervisie van Gerda Aarnink. Het thema *belichaming* kreeg in het inleven in en uitwerken van de ontmoetingen in deze interviews bij uitstek gestalte, al viel dat woord nooit. Hier ligt een kiem van mijn latere werk in de werkplaats muzisch onderzoek, de master Crossover Creativity aan de Hogeschool van de Kunsten en het ontwerp van de cursus *belichaamde professionaliteit*. Goed werk is belichaamd werk. Ik reisde in die tijd van Groningen naar Amsterdam, interviewde ook vrouwen in de Randstad, logerend bij mijn zusje, liep vervolgens stage in Amsterdam en sloeg mijn vleugels uit. Er was zoveel dat we nog niet wisten of wat er maatschappelijk als geweldsthema nog nauwelijks mocht zijn. Ik besloot me verder te verdiepen in deze verontrustende verborgen wereld. De geschiedenis van seksueel misbruik leek er een van verschijnen en verdwijnen te zijn. Als onderzoeker en docent richtte ik me thematisch vooral op geweld in relaties en de impact en de aanpak

daarvan. In mijn proefschrift *Met vallen en opstaan. Betekenisgeving van vrouwen en mannen over geweld uit de kindertijd*, dat in 2000 verscheen, onderzocht ik de impact van geweld in de kindertijd op relaties met leden uit het gezin van herkomst, (ex-)partners en latere kinderen. Uit dit biografische onderzoek bleek dat kindermishandeling in het gezin van herkomst van de geïnterviewden vaak gepaard ging met partnergeweld. De geïnterviewden waren dikwijls direct en indirect slachtoffer doordat ze als getuige blootgesteld werden aan geweld tussen hun ouders of van broers en zussen. Deze verbinding tussen zelf slachtoffer zijn en blootgesteld worden aan geweld in het gezin was beleidsmatig nog niet eerder gelegd maar wel zichtbaar in onderzoek in Canada en de VS. Het leidde in 2001 tot de eerste beleidsverkenning van kinderen als getuige van geweld en de effecten op korte en langere termijn, en een studiereis naar Canada waarin ik ook programma's bezocht voor kinderen die als getuige blootgesteld waren aan geweld.

Focus op epidemisch huiselijk en institutioneel geweld

In deze 25 jaar ondernemerschap vervulde ik verschillende rollen: onderzoeker, adviseur, docent, coach, interviewer, lector op een hogeschool, masterstudent, deelnemer aan de werkplaats muzisch onderzoek en landelijk commissielid. Als specialist ontdekte ik hoe breed het aandachtsgebied was en hoe veelvormig het geweld. Geweld speelt zich af in de persoonlijke levenssfeer van intieme partner- of ex-partnerrelaties en ouder-kindrelaties. Ouderenmishandeling en kinderen die hun ouders of broers en zussen mishandelen, horen hier eveneens thuis. 'Sommige huizen zijn te gevaarlijk om te blijven,' zei een geïnterviewde vrouw ooit toen zij vertelde over de chronische en ernstige mishandeling in haar jeugd. De omvang en impact van geweld komt steeds duidelijker aan het licht. Dit wordt weerspiegeld in de toenemende aandacht voor psychisch geweld, intieme terreur en economisch geweld en voor fysiek geweld met fatale gevolgen. Janssen liet in 2023 in haar compacte beschouwing op slachtoffers in afhankelijkheidsrelaties in een politiebld zien dat er in CBS-metingen van 2022 in de Prevalentiemonitor Huiselijk en Seksueel Grensoverschrijdend gedrag 1,3 miljoen meldingen van geweld zijn gedaan over de voorgaande twaalf maanden. Geweld is grootschalig, heeft ernstige impact en treft, aldus Janssen, ook de volgende generaties. Zij pleit in waarheidsvinding bij onder andere de politie voor verdiepende analyse van eenzijdig en tweezijdig geweld, voor aandacht

voor bejegening, ook van kwetsbare slachtoffers, en voor een betere toerusting in en naar de wereld van complexe veiligheidszorg.

Geweld in relaties en families beperkt zich niet tot deze persoonlijke levenssfeer van thuis. Deze vernietigende kracht komt overal ter wereld voor in zorg, werk, instellingen, landen en levens waarin macht en afhankelijkheid een rol spelen. Het kan leiden tot oorlog, tot wreedheid en tot ontheemding en vervreemding. In 2023 zijn 110 miljoen mensen gedwongen op de vlucht, 20 miljoen meer dan het jaar daarvoor. Nog nooit was dat aantal zo hoog.

Thuis staat onder immense druk, ver weg, in oorlogsgebieden en dichtbij waar de stad oprukt, de weidevogels verdwijnen en de bezieling en het thuis zijn in de ambachtelijkheid van beroepen niet vanzelf spreken. De podcast met lector begeleidingskunde en boerenzoon Michiel de Ronde licht dit toe en raakt aan verschillende lagen van Thuis. 'Ontmoeten,' zegt hij in deze podcast, 'is een open midden laten bestaan waarin dingen kunnen gebeuren die de verrassing hebben van een gedicht'.

2. Thuis en het Vreemde

Biografisch, filosofisch en muzisch onderzoek naar Thuis

Een rode draad in mijn onderzoekswerk zijn de biografische of narratieve benadering en participatief, dialogisch en actieonderzoek met betrokkenen. In biografisch onderzoek mag de unieke en verbindende kracht van ervaring spreken en kunnen in *narratieve analyse* patronen worden opgespoord en structuren worden blootgelegd. In mijn proefschrift koos ik ervoor om naast thematische analyses levensverhalen van geïnterviewden op te nemen over hun gezin van herkomst en relaties met partners en kinderen. Zij hadden vaak met vallen en opstaan zichzelf een nieuw thuis gemaakt. Thuis is een gelaagd begrip. Het staat voor bescherming, geborgenheid en liefde maar het is ook een plaats van onbegrip, verwijdering, ontheemding en gevaar. Thuis kan ontploffen en leiden tot vervreemding van zichzelf en elkaar. Thuis is bovendien dynamisch en thuisgevoel verschuift.

Filosofe Joke Hermsen publiceerde in 2023 *Onder een andere hemel*, een boek waarin ik veel herkenning van Thuis vond. Ik volg haar werk al langer en resoneer met dat thuis ook het vreemde omvat en het meisje dat niet past in dat rechtlijnige platteland. In dit door haarzelf genoemde filosofisch memoir verblijft Hermsen op verschillende plaatsen – Frankrijk, Drenthe, Amsterdam – en maakt ze ingeleefd weemoedige reizen naar denkers en dichters zoals de wonderbaarlijk autonome Lou Salomé, de ontwikkeling

in het werk van de dichter Rilke, en de schrijfster Ingeborg Bachman waarin ze werk en plaats bij elkaar brengt.

In haar bespiegelingen van Thuis heeft het vreemde een centrale plaats en wordt het verbonden met het onzegbare. Er is ook een onderlaag van Thuis. Deze uit zich in *Fernweh*, een verlangen naar wat je niet hebt en een onderzoekende geest. De schrijfster voelde zich als kind niet thuis in de polder en het rijtjeshuis. Ze keerde zich af van de harde handen van haar vader en een moeder die haar niet begreep. Ze wordt als veertienjarige aangerand door de vader van haar oppaskinderen en weet maar ternauwernood te ontsnappen. De ervaring is een dubbele schok die lang nadreunt. Ze durft thuis niet te vertellen wat haar overkomen is en begraaft en overdekt lange tijd de herinnering.

Verrijkend voor mijn repertoire was dat ik met mijn thema Thuis drie keer deelnam aan de werkplaats muzisch onderzoek van het lectoraat Kunst en Professionalisering van lector Bart van Rosmalen en zijn team. Van het vertelde Thuis reisde ik naar het gespeelde en gedeelde Thuis waarin medespelers en publiek in voorstellingen en scènes meededen in co-creatie. We werkten in een divers gezelschap van kunstenaars, docenten, onderzoekers en creatieven met de muzische cirkel van vertellen, spelen, maken en delen, legden vloerankers met vragen. Er was altijd de cello en de dans en korte reflectietijd om iets van de ervaring te maken en te documenteren. Het bloggen en rondscharrelen op www.musework.nl heeft me veel inspiratie en creatieve ontplooiing gebracht en meer bewustzijn van dragende citaten en bronnen. Zo kon ik het werk van de filosoof Polanyi geleidelijk aan uitpakken met nieuwe middelen, vond mijn liefde voor zazen en de schilder Rothko een onderdak en ging ik door de werkplaats de deeltijdmaster Crossover Creativity volgen. De werkplaats genereerde ook een schat aan goed beschreven creatieve en vaak belichaamde werkvormen.

In scholing werk ik vaak met ervaringsdeskundigheid. Er is ruimte voor onthulling van en werken met eigen ervaring, passend binnen de kaders en doelen van de cursus. In de cursus intergenerationeel trauma brengen deelnemers soms in de casusopdracht hun eigen intergenerationele geschiedenis in kaart. Er worden in de meerdaagse cursussen voorwaarden en veiligheid gecreëerd om persoonlijk en professioneel leren samen op te laten gaan. Ervaringsdeskundigheid belichaamt menselijkheid en richt zich tot het hart van de luisteraars. Het bevat vaak ook systeemkritiek en voorbeelden van gebrek aan bescherming en maatschappelijke erkenning.

Ook onderzocht ik mijn eigen biografie. Samen met negen andere boerendochters schreef ik in 2012 *Van het erf af*, over onze trek naar de stad, een beweging die gekruist werd door de honger van stedelingen naar landleven. Opvallend in onze verhalen als boerendochters is het arbeidsethos, het in bedrijf en bezig zijn, je uitdrukken in een handeling. John Berger, kunstcriticus, auteur, kunstenaar en boerenzoon, begreep van binnenuit de habitus van de boer. 'Alles wat de boer doet, kijkt vooruit en daardoor is het nooit af,' stelt hij en ook: 'De boer is gedwongen, vaak ten koste van zichzelf, om eerst de anderen te voeden.' Ik herken in deze uitspraken hoe achter vroeger voor ging en zie mijn moeder, mijn vriendin, ook een boerendochter, en mijzelf erin weerspiegeld, maar constateer ook hoe deze sporen een generatie later bij mijn kinderen, die deze ervaringen op het boerenerf niet hadden, verdwenen lijken.

3. Geweldspatronen en ondermijning

Geweld in instellingen

De grote schaal waarop geweld in instellingen plaatsvond, werd geleidelijk wereldwijd zichtbaar toen de definitiemacht van instituties als kerk, pleeg- en adoptiezorg en residentiële opvang langzamerhand afbrokkelde en het lang ontkende institutionele geweld van professionals en medebewoners aan het licht kwam. Er bleek structureel onvoldoende oog en oor voor de bescherming van uithuisgeplaatste en mindermachtige pupillen. Het werk van de landelijke commissies Samson, Deetman, Rouvoet en De Winter heeft aangetoond en onderbouwd hoe stelselmatig institutioneel geweld historisch en tot op heden voorkomt in de residentiële jeugdzorg, bij gedwongen afstand en adoptie en in de pleegzorg. Het schrijnende is dat deze kinderen en jongeren werden toevertrouwd aan de zorg van de staat vanwege hun belastende gezinsomstandigheden en hun kwetsbaarheid. Ervaringsdeskundigen en lotgenoten roerden zich ook in deze maatschappelijke discussie: ze stelden harteloze en wrede zorg aan de kaak. Vele getuigenissen gaven blijk van het gebruik van machtsvertoon en buitensporig geweld waarin kinderen en jongeren niet werden beschermd maar juist geïsoleerd, vernederd, geslagen, misbruikt, opgesloten, tegen elkaar uitgespeeld en beschimpt.

Geweldspatronen: van incident naar structuur

Geleidelijk aan heeft het denken over geweld en de aanpak ervan zich verdiept. Een geweldsincident komt niet uit de lucht vallen en houdt ook niet vanzelf op. Bij verdiepend onderzoek is vaak een structuur of

patroon van geweld waar te nemen die regelmatig als intergenerationeel patroon meerdere generaties bestrijkt. Het kan hier gaan om het letterlijk overdragen van een geweldspatroon maar ook om vroegkinderlijk trauma en effect op de hechting en het vermogen intieme relaties aan te gaan, om verslavingsproblematiek en om opvoedingsproblemen.

Ondanks de veelvoud van geweldsuitingen in partnerrelaties zijn er onderliggende basispatronen waarneembaar. Amerikaanse onderzoekers als Johnson (2008) en Stark (2009) hebben deze geweldspatronen uitgebeeld en laten zien dat er tenminste vier patronen van (ex-) partnergeweld zijn. In de kern gaat het om het uitvragen op twee assen: geweld kan eenzijdig en tweezijdig zijn en de relatie kan machtsongelijkheid of juist een machtsevenwicht laten zien. Het herkennen en benoemen van deze specifieke geweldspatronen is cruciaal om de kern van het probleem te vatten en een passende interventie te kunnen ontwikkelen.

Vooraf het patroon van *intieme terreur* en dwingende controle verdient meer aandacht en dringt langzamerhand meer door tot het collectieve bewustzijn. Het houdt zich niet aan één type van geweld en is multidimensionaal van aard. Het geweld is psychisch, digitaal, economisch, seksueel en soms ook fysiek. Het doet zich in partner en ex-partnerrelaties voor maar ook in ouder-kindrelaties, in werk- en zorgrelaties en in bijvoorbeeld loverboysproblematiek en mensenhandel. Er is zowel meer substantiële kennis nodig van het proces als van de mechanismen die worden ingezet. Kenmerkend voor *dwingende controle* of *coercive control* is dat het instrumentele geweldspatroon de handelingsruimte verkleint en de afhankelijkheid vergroot en een combinatie van druk, dwang, en controlerend, intimiderend en bestraffend gedrag laat zien. Het wordt een schending van de mensenrechten genoemd en is in sommige landen, zoals Engeland, Schotland en Ierland, in een wet strafbaar gesteld.

Er is nadrukkelijk scholing nodig in het herkennen, analyseren en documenteren van geweldspatronen als gedeelde kennisbasis om gezamenlijk op te handelen. Deze kennis blijft nu te vaak impliciet als onaangename of niet herkende gevoelens in het lichaam. Eerst dient ongemak en onzekerheid toegelaten te worden. Ruimte voor niet weten, zodat het later herkend kan worden. Daarna volgt benoeming en dan erkenning en leert men het gedrag te doorzien. In nauwe samenwerking dient er dan een interventiestrategie te worden uitgestippeld waarin geleerd kan worden hoe dit schadelijke gedrag te begrenzen. Behalve het benoemen van het gedragspatroon van dwingende controle is er

meer kennis nodig van de drijfveren en de profielen. Wat zijn triggers voor dwingende controle bij de verschillende profielen van geweld? De podcast met Arno van Dam uit 2023 bij het thema collectief leren werpt daar vanuit het perspectief van plegers een verhelderend licht op.

Machtsprocessen en afhankelijkheid

Macht, machteloosheid en afhankelijkheid spelen een belangrijke rol in zowel het institutionele geweld als het geweldspatroom van dwingende controle. Dat laatste kan in zijn uiterste vorm uitmonden in *femicide* en *homicide*. Het stoppen van een relatie kan een heel gevaarlijke periode inluiden waarin het geweld voortduurt of zelfs verhevigt. Ook het 'psychologisch doden' kan ervoor zorgen dat het familieleven en de waarde van relaties ernstig ondermijnd worden.

Het articuleren van deze geweldspatronen heeft opnieuw aandacht gewekt voor een nauwgezette analyse van macht, machtsvertoon en machtsverschil, over toe-eigening en onteigening, zichtbaarheid en onzichtbaarheid en definitiemacht. Bijvoorbeeld: hoe observeer en beschrijf je onderwerping, dominantie en controle in een contact? Wie heeft de macht om te bepalen en wiens woorden tellen? Hoe reflecteer je op het besef geregisseerd of bespeeld te worden? Op welke wijze ben je alert op de tegenoverdracht van al teveel sympathie voor een cliënt en hoe stel je dat aan de orde? Het vocabulaire van macht komt ook naar voren in de almacht en drang van professionals om kinderen te willen redden en ouders in de ban te doen. Of in de omkering van de familiehiërarchie waarin een kind na een scheiding sterk toetrekt naar een ouder en de ander afwijst. Het kan dan uit eigenmacht zelf willen bepalen wanneer hij of zij naar bed gaat, huiswerk maakt, de andere ouder ziet. De andere ouder alsook de professional zwemt door dit onnipotente gedrag al snel in de fuik van de afwijzing.

4. Thema: Tacit Knowing en belichaming

Trauma, lichaam en taal

Trauma in gezinnen, relaties en instituties is vaak langdurig en meervoudig en wordt relationeel of complex trauma genoemd. De impact van trauma komt tot uitdrukking in vier patronen: 1) vermijding; 2) herbeleving; 3) negatieve gedachten of afgestompte gevoelens; 4) verhoogde prikkelbaarheid en woede.

Traumabehandeling heeft de laatste decennia een enorme groei doorgemaakt, met toenemende integratie van de toepassing van kennis

van cognitie, emotie, het brein en het lichaam. Het lichaam is daarin steeds meer op de voorgrond getreden als een bron van zorg en van heling. Vooral onderzoekers-behandelaars die ik soms decennialang volgde, hebben me veel inzichten aangereikt. Ze weten theorie (denken) en praktijk (doen) op elkaar te betrekken of spreken en schrijven (ook) vanuit ervaringsperspectief. Als eerste noem ik Judith Herman met haar klassieke en veelomvattende werk *Trauma en herstel* (1994) waarin ze overweldiging en machteloosheid als de kernervaring van trauma benoemt en empowerment en verbinding als de kern van herstel. Bessel van der Kolk, haar collega, verdiende eveneens zijn sporen in traumabehandeling en onderzoek en werkte ook veel met oorlogsveteranen. In zijn magnum opus *The body keeps the score* (2014) integreert hij kennis van het brein, gehechtheidsonderzoek en lichaamsbewustzijn. Hij benadrukt dat het lichaam onverwerkte traumatische ervaringen opslaat. In trauma ontbreekt het verbale en het lichaam spreekt vanuit het non-verbale, bewust of onbewust. Met een open, onderzoekende blik exploreert hij wat trauma kan verlichten: meditatie, neurofeedback, theater, EMDR, traumasensitieve yoga.

Gabor Mate is een Hongaars-Canadese arts, traumaexpert en holocaustslachtoffer. Zijn diep doorleefde boeken, masterclasses en speeches getuigen van veel wijsheid (we zijn niet ons trauma) en aandacht voor innerlijke staat en belichaamd leren. In zijn werk onderzoekt hij onder andere diepgaand het verband tussen trauma, gezondheidsklachten en levenslange gevolgen.

Bruce Perry, een excellent neurobioloog en forensisch onderzoeker, is daarnaast kinder- en jeugdpsychiater, gespecialiseerd in de traumatisering van jonge kinderen. Hij benadrukt vooral dat we relationele wezens zijn en dat *spiegelneuronen* in ons brein helpen bij het waarnemen, begrijpen en interpreteren van actie. Bij onvoorspelbare en schadelijke acties raakt het brein verstoord. Er ontstaan daardoor niet-helpende, specifieke neurale verbindingen. De *window of tolerance*, het verwerkingsraam, kan krimpen, waardoor iemand snel stress ervaart. Emotionele verbindingen zijn voor getraumatiseerde kinderen en de hele samenleving van levensbelang en dat maakt dat Perry en zijn team veel aandacht hebben voor het teruggeven van de controle, psycho-educatie, en het scheppen van een steunende omgeving in een gemeenschapsbenadering. Zijn laatste boek, *What happened to you?*, schreef hij in dialoogvorm met Oprah Winfrey en gaat vooral over bejegening en hoe we van verwijt (waarom deed je dat) naar compassievolle vragen kunnen gaan, zoals: 'Wat is er met jou gebeurd?'